

En avbarrad julgran i dagsljus

Organiskt liv, andlig utveckling och modernitet i Solveig von Schoultz poesi

Och sedan, när Gud slocknat på alla grenar
stod mänskan
en avbarrad julgran
såg sig omkring i dagsljus
mindes dunkelt
något som kommit henne att stråla.¹

I SOLVEIG VON SCHOULTZ DIKT ”Sedan” ur *Klippbok* (1968) gestaltas människan metaforiskt som en julgran och hennes livskraft och glans framstår som någonting förlorat. I sina dikter skriver von Schoultz likväl fram detta odefinierbara som i kulturen gått förlorat och som kommit människan ”att stråla”. Betecknande nog är det inte fråga om en särskild andlig dimension utan om en strålgång nära förbunden inte bara med naturen utan också med konkreta, fysiska erfarenheter ur det kvinnoliv som hon i så hög grad skildrar. Jag vill i den här artikeln diskutera hur von Schoultz i sin poesi gestaltar det organiska livet som en premis för människans andliga utveckling och hur hon gör detta i förhållande till modernitetens mekanistiska världsbild.

I min analys utgår jag delvis från ett ekofeministiskt perspektiv, vilket ligger nära den ekoteologi som Carola Envall tar upp i sin doktorsavhandling *Hand av sol. Den taktila förnimmelsens funktioner i jagets relation till Gud i Solveig von Schoultz lyrik* (2021). Som ett exempel på tankegångar besläktade med von Schoultz nämner hon den brasilianska teologen och filosofen Ivone Gebaras relationsbetonade ekologiska syn. Enligt Gebara är relationen (*relatedness*) central

1. Solveig von Schoultz, *Klippbok. Äldre och nyare dikter*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1968, s. 98.

i människans förståelse av Gud som treenig och den är också konstitutiv för människan som jordisk och materiell varelse, för hennes relation till jorden både i dess egenskap av mylla och planet. Hon kritiserar den nedvärdering av det jordiska som återfinns i vissa former av kristen tradition och framhåller att människans samhörighet med jorden är en god relation, jämförbar med barnets samhörighet med sin mor, vilket förpliktar till att återta kärleken till jorden och sluta förstöra den. Att parallellen mellan människans relation till jorden och barnets till modern faller in i ett stereotypt könsrollstänkande ser Envall dock som problematiskt och i sina diktanalyser visar hon hur den tematiskt centrala omvårdnaden i von Schoultz dikter även inkluderar faderlighet.² I min artikel hakar jag på det ekoteologiska och ekofeministiska resonemanget genom den amerikanska filosofen och historikern Carolyn Merchant, som i likhet med Gebara lyfter fram relationens betydelse, dock utan att könsbestämma denna; för att undvika konnotationer till mytisk moderlighet använder hon det könsneutrala begreppet partnerskapsetik.

Ett viktigt drag i von Schoultz gestaltning av människans förhållande till naturen är betoningen av uppmärksamhet. Att människan behöver ge akt på vad som händer runtomkring henne blir också en logisk följd av att alla varelser ingår i jämbördiga relationer till varandra. För att kunna diskutera detta hänvisar jag till de tankar om ”uppmärksamhet” som litteraturvetaren Toril Moi fört fram, inspirerad av filosoferna Iris Murdoch och Simone Weil – vad hon lägger in i begreppet förklarar jag längre fram. Som ett mer kontrastivt element och för att ge perspektiv på ideal som andlig växt och mognad, gör jag avslutningsvis några reflektioner kring queerteori, närmare bestämt Judith Halberstams resonemang om misslyckandets konst. Min framställning är strukturerad kring aspekterna tid, omsorg och relationer, uppmärksamhet och språk samt mognad och misslyckande.

---

2. Carola Envall, *Hand av sol. Den taktila förnimmelsens funktioner i jagets relation till Gud i Solveig von Schoultz lyrik*, Åbo: Åbo Akademis förlag 2021, s. 107–108; Ivone Gebara, *Longing for Running Water. Ecofeminism and Liberation*, Minneapolis: Fortress Press 1999, s. 83, 89–90, 103.

DEN MEKANISKA OCH ORGANISKA TIDEN

Tiden är ett återkommande tema hos von Schoultz.³ Den är närvarande i titlar genom hela diktarskapet: i debutsamlingen *Min timme* (1940), i *Allt sker nu* (1952) och i *Ett sätt att räkna tiden* (1989). Även *Vattenhjulet* (1986) knyter an till tiden genom sin titeldikt:

Öket trampar tungt med förbundna ögon
hjulet svänger långsamt och obönhörligt
skapar tiden, ett ting som inte är synligt
som egentligen ingenting är
med rätt att döda.⁴

Nationalencyklopedin definierar vattenhjul som ett:

skovelhjul som bringas att rotera av strömmande vatten, vars energi därmed omvandlas till mekanisk energi. Energin från det roterande hjulet överförs antingen direkt till den maskin som skall drivas eller via olika mekanismer.

Vattenhjulet är tio till hundra gånger effektivare än arbetande människor och djur och har under en stor del av historien varit människans viktigaste kraftmaskin. Under 1800- och 1900-talen har vattenhjulet småningom ersatts av turbiner, ångmaskiner och elektriska motorer, men i flera länder har vattenhjulet fortfarande ekonomisk betydelse.⁵ I von Schoultz dikt är det ett dragdjur som får agera vattenhjul eller åtminstone delta i dess maskineri och det kan, fångat i denna funktion, varken röra sig fritt eller använda sin syn. Diktens disciplinerade form, mycket lik en sappfisk strof, förstärker intrycket av någonting som bundits och fjättrats. Tiden är något ”som egentligen ingenting är” men som uppstår genom hjulets upprepade svängningar – i form av

3. I min doktorsavhandling analyseras tiden i förhållande till kvinnotematiken. Anna Möller-Sibeliuss, *Mänskoblivandets läggspel. En tematisk analys av kvinnan och tiden i Solveig von Schoultz poesi*, Åbo: Åbo Akademi förlag 2007.

4. Solveig von Schoultz, *Vattenhjulet*, Helsingfors: Schildts 1986, s. 10.

5. *Nationalencyklopedin*, ”vattenhjul”, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/vattenhjul> (hämtad 9/7 2020).

ökad effektivitet, inbesparad arbetstid och ett accelererande livstempo. Dikten säger inte just det, men associationerna är nästan givna. Tidens ”rätt att döda” kunde i och för sig syfta på alla levande individers grundvillkor (tillblivelse – levnad – död), men dikten som helhet tyder snarare på att det har att göra med den yttersta konsekvensen av den fångenskap i mekaniken som öket hamnat i. Den tid som skapas och mäts med hjälp av vattenhjulet och den död som följer av detta har en teknisk grund. Tillämpat på djuret framstår ”obönhörligheten” i dessa omständigheter som ett mänskligt påfund och inte som en existentiell ofrånkomlighet. Eller är det själva dubbelheten som von Schoultz gestaltar, det mekaniska och organiska som flutit in i varandra på ett oupplösligt sätt så att det inte går att skilja det ena från det andra? Också den tolkningen är möjlig.

Den inledande dikten i von Schoultz sista samling *Molnskuggan* (1996) tematiserar tiden på motsvarande sätt med hjälp av ett mekaniskt ur: ”Kugge efter kugge / envist och blint / skyll inte på visarna / de bara släpar sig fram / längs vad som inte ses / längs vad som inte finns / och som avgör loppet.”⁶ I sin bok *Naturens död. Kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen* (1994) följer Carolyn Merchant upp, med många konkreta exempel ur konst och vetenskap, hur uppfattningen om naturen som en levande organism under 1600-talet övergår i en syn på materia som mekanistisk och död. Det här syns till exempel i hur tiden gestaltats i bildkonsten:

I den medeltida bildframställningen av måttfullhetens dygd utvecklas Temperantias gestalt från en kvinna som slår vatten i ett glas med vin till en kvinna som håller en passare (1359) och ett timglas (1350-talet). I början av 1400-talet framställs hon i färd med att justera en mekanisk tidmätare, och kort tid därefter omges hon av kugghjulsdrevna klockor och andra mät- och kartläggningsinstrument av mycket invecklad beskaffenhet (cirka 1450).⁷

6. Solveig von Schoultz, *Molnskuggan*, Esbo: Schildts 1996, s. 7. Allra först i diktsamlingen står en kursiverad dikt som ett slags motto för den första avdelningen (det finns två), men att ovan citerade dikt betraktas som samlingens första ”egentliga” framgår av innehållsförteckningen.
7. Carolyn Merchant, *Naturens död. Kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen*, översättning till svenska: Öjevind Lång, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 1994, s. 242.

Enligt Merchant blev Gud för mekanisterna en urmakare och mekaniker som konstruerade och styrde världen utifrån: "Mekanikerns konst gav inte bara mänskligheten tillfälle att efterhärma Gud i 'yttre framställningar' utan också möjlighet att härska över jorden."⁸ Ännu år 1500 hörde kosmos delar ihop som i en levande organism men tvåhundra år senare hade maskinen blivit den dominerande metaforen. Även om vändpunkten är tydlig i historien med inflytelserika förespråkare som bland andra René Descartes, Francis Bacon och Thomas Hobbes framhåller Merchant att det inte är fråga om en entydig och linjär process. Maskinerna och den kosmiska *machina mundi* ingick i såväl antikens som medeltidens värld utan att för den skull rubba den rådande organiska synen. Inte heller har den mekanistiska verklighetsuppfattning som dominerat västerländskt tänkande sedan 1600-talet eliminerat alla organiska perspektiv. Som exempel på sådana underliggande spänningar i den mekanistiska världsbilden nämner hon bland annat den romantiska reaktionen mot upplysningen, den amerikanska transcendentalismen, den tyska naturfilosofin, 1900-talets miljörelser, alternativa analyser inom kärnfysiken (bootstrap teorin) och utvecklingsteorier inom psykologin. Olikt vissa filosofer anser Merchant inte att de båda systemen är oförenliga, men menar att "en omprövning av de värderingar och restriktioner som historiskt är förbundna med den organiska världsbilden" mycket väl kan vara nödvändig "om vi ska ha en framtid".⁹ I sin senaste bok *Anthropocene & the Humanities. From Climate Change to a New Age of Sustainability* (2020) bygger hon vidare på denna optimistiska tanke.¹⁰

När von Schoultz gestaltar tiden som ett mekaniskt ur kan man alltså säga att hon gör det som ett inlägg i en lång tradition. "skyll inte på visarna / de bara släpar sig fram" – finns här en subtil uppmaning att inta ett kritiskt reflekterande avstånd till hela idén om tiden som en maskin och vårt liv som en bestämning av dess kugghjulsdrivna rundgång? Eller är diktens anda mer resignerad: uret visar bara hur det förhåller sig, för visarna och för oss människor? Även utan mätinstrument skulle samma temporala rörelse pågå, visserligen i skenbart

8. Ibid., s. 242–243.

9. Ibid., s. 310.

10. Carolyn Merchant, *Anthropocene & the Humanities. From Climate Change to a New Age of Sustainability*, New Haven & London: Yale University Press 2020.

längre cykler, synlig i växlingen mellan dag och natt, månader, årstider och år? I en modern kultur vars verksamhet struktureras av exakta klockslag och tidsangivelser är det naturligtvis svårt för människan att bortse från den objektivt mätbara tiden och betrakta den som något annat än ett existentiellt grundvillkor.

I många av sina dikter visar von Schoultz i alla fall att det finns andra sätt att mäta tiden än urets eller vattenhjulets. I titeldikten i *Ett sätt att räkna tiden* tar sig turister fram i en kalkstensgrottas fuktiga och trånga gångar under ledning av en guide. Besöket i den uråldriga miljön erbjuder naturens och naturvetenskapens (inte den antropocentriska teknologins) perspektiv på tiden: "I klasar hängde takets tunga frukter / och droppade sedan miljoner år / sin våta kalk, ett sätt att räkna tiden." Diktens blankversrader knyter genom versmåttet an till en lång litterär tradition och sträcker sig genom sitt innehåll än längre bakåt, till en förhistorisk tid: "Här bodde folk för sextitusen år sen / sa guiden, och däruppe är en öppning / till nästa grotta, då var människan vig / och kunde klättra, hundratusen år sen." Medan guiden berättar ser diktens vi ett annat folk framför sig, det äldsta folket i våta mantlar och med krökta nackar: "Det var ett tystlåtet och tåligt folk / som mindes mest, som gömde sina minnen / och vände värdigt ryggarna åt oss / intränglingar och flyktiga som nuet."¹¹ Människan som art sätts i relation till kalkstensgrottans betydligt längre existens, och turisternas försök till tillbakablick utgående från sitt nu stöter mot de forna grottinvånarnas oåtkomlighet och integritet. Positionen i nuet ger inget självklart kunskapsmässigt övertag. Tvärtom blir besökarna varse sin begränsade plats i det större sammanhanget och dikten utmynnar i en ödmjuk reflektion: vi är intränglingar här, vi är flyktiga. I *Molnskuggan* formulerar von Schoultz en liknande ekologisk självförståelse: "vi räknas inte, vi är bara gäster."¹²

I "Österbottniska stenar" ur *Samtal med en fjäril* (1994) beskrivs tiden som ett samspel med stenarna: "Inte är tiden otacksam. Stenarna / har visat stort tålamod, låtit sig / vältas, skrapas, släpas med isen / längs tusentals köldår". Resultatet är "runda medaljer, mörkare grå i mitten / frasigt silver kring kanten / hedersbetygelser / med hemlig

11. Solveig von Schoultz, *Ett sätt att räkna tiden*, Helsingfors: Schildts 1989, s. 72–73.

12. von Schoultz, *Molnskuggan*, s. 26.

kod.”¹³ Stenarna är subjekt här och deras passivitet i förhållande till tiden handlar om en aktiv överlåtelse, om tillit och villighet att låta sig formas. Tiden å sin sida är den formande kraften som handskas respektfullt med sitt material och närmar sig detta som en levande substans. Tidens avsikt är god, den eftersträvar inte förstörelse utan skapelse. Den förvandling som stenarna genomgår och som tiden belönar dem med innebär upphöjelse och fördjupad mening: medaljer, hedersbetygelser, hemliga tecken. Tiden tar inte ifrån stenarna något utan ger dem form och historia.

Man kan alltså konstatera att tiden i von Schoultz dikter ser mycket olika ut beroende på vilket perspektiv som anläggs. Den kan vara en mekanisk dödsmaskin och ett intet, eller en formande kraft som lämnar hemlighetsfulla spår i sitt material, eller ett kontinuum där människan utgör en senkommen art på jorden bland alla andra existensformer. Jag läser hennes dikter som ett exempel på de avvikelser från den dominerande mekanistiska världsbilden som enligt Merchant aldrig helt försvunnit ur den västerländska kulturen och som räknar med att verkligheten i grunden är organisk. Men att von Schoultz inte bara beskriver droppstensgrottor och österbottniska stenar utan även vattenhjul och mekaniska ur i sin gestaltning av tiden visar att hon också tagit till sig de maskinmetaforer som blivit självklarheter i vårt språk och tänkande. Hennes organiska perspektiv fungerar som en stillsam opposition mot och korrigering av den dominerande mekanistiska diskursen, samtidigt som hennes tekniska tidsmetaforer påminner om att ingen i vår kultur kan undfly den helt.

OMSORGSFUNKTION OCH PARTNERSKAPSETIK

I sin bok *Earthcare. Women And the Environment* (1995) diskuterar Carolyn Merchant Moder jord- eller Gaia-metaforen och de problematiska sidorna av den, nämligen föreställningen om att det ligger i kvinnans natur att vårda och ta hand om. Hon förhåller sig kritisk till en sådan etisk omvårdnad som baserar sig på ett essentialistiskt tänkande, och där kvinnan får ansvaret för att städa upp efter mäns framfart inom vetenskap, teknologi och kapitalism. I stället för hon

13. Solveig von Schoultz, *Samtal med en fjärl*, Esbo: Schildts 1994, s. 9.

fram en partnerskapsetik (*partnership ethic*), med vilket hon avser en etik som bygger på ömsesidiga och levande beroendeförhållanden och där fundamentet utgörs av relationen. En relation är ett samband som kan finnas:

mellan personer och släktingar i en familj eller gemenskap, mellan män och kvinnor, mellan människor, andra organismer och oorganiska enheter eller mellan specifika platser och resten av världen.¹⁴

Det respektfulla förhållningssätt som bör prägla samspelet mellan mänskliga individer gäller även relationen mellan människor och den icke-mänskliga naturen; reproduktion, växande och utveckling behöver ges tid, utrymme och omvårdnad i jämbördiga och stödjande relationer i en gemensam ekologisk helhet som inkluderar alla. Merchant ser många fördelar med detta perspektiv:

Att betrakta naturen som en partner gör det möjligt att upprätta personliga eller nära (men inte nödvändigtvis andliga) relationer till naturen och att hysa medkänsla för både icke-mänskliga varelser och personer som är sexuellt, rasmässigt eller kulturellt annorlunda. Naturen genusbestäms inte som en vårdande moder eller gudinna och det ekocentriska dilemmat, att människor endast är en av flera jämbördiga parter i ett ekologiskt nät och därför moraliskt likställda med en bakterie eller en mygga, kan undvikas.¹⁵

Enligt Merchant kan partnerskapsetiken alltså inte bara undvika en ekofeministisk essentialism som ger naturen kvinnliga förtecken

14. "A relation is a mode of connection. This connection may be between people or kin in the same family or community, between men and women, between people, other organisms, and inorganic entities, or between specific places and the rest of the earth." Översättning till svenska: AMS. Carolyn Merchant, *Earthcare. Women And the Environment*, New York: Routledge 1995, s. 216–217.

15. "Constructing nature as a partner allows for the possibility of a personal or intimate (but not necessarily spiritual) relationship with nature and for feelings of compassion for nonhumans as well as for people who are sexually, racially, or culturally different. It avoids gendering nature as a nurturing mother or goddess and avoids the ecocentric dilemma that humans are only one of many equal parts of an ecological web and therefore morally equal to a bacterium or a mosquito." Översättning till svenska: AMS. Merchant, *Earthcare*, s. 8.

och därför inte räknar med mannen i den "earthcare" som behövs för att stoppa en ohållbar fortsatt kapitalistisk exploatering av jordens resurser, utan också det slags icke-antropocentrism och ekologisk jämbördighet som missar det särskilda etiska ansvar som just människan som art har.

I von Schoultz poesi tillmäts omsorgs- och vårdandefunktionen och över huvud taget det som har med personliga relationer att göra stor betydelse. Relationerna som hon skildrar innefattar också icke-mänskliga arter, och den partnerskapsetik som Merchant förespråkar överensstämmer även i det avseendet med hennes syn. Inledningsvis citerade jag von Schoultz dikt om den avbarrade julgranen, människan som dunkelt kom ihåg "något som kommit henne att stråla", och det känns naturligt att börja resonemanget om partnerskapsetik i den andlighet som Merchant visserligen varken förutsätter eller utesluter men som i von Schoultz fall är central. Så vad är det då som får människan att stråla?

I kärleksdikten "Vind och sol" ur debutsamlingen *Min timme* (1940) är det mötet med den älskade som ger jaget ett ljus med såväl sexuell som sakral valör: "Den kvällen jag kom hem från dig / fick ingen man se på mig / och jag tålde inga blickar. / Jag måste skydda det ljus / som hade stannat kvar i mina ögon / och bära det orört hem till mig."¹⁶ I dikten "Flygfärd" ur *Nätet* (1956) skildras en förlossning som innehåller inslag ur samma ljusets bildsfär: "detta är inte förlossning / det är mer / inte smärtans avstånd / mer: // det oerhörda glänsande ringar."¹⁷ I dikten "Nattlig psalm" ur *Eko av ett rop* (1945) adresseras ett Du med versal som av allt att döma syftar på "Gud" och jaget kryper ihop i denna gudoms hand "som ett barn i sin moders sköte". Jaget klär av sig sin ångslan och sina sorger och kan upphöra att vara rädd, då dessa känslor och erfarenheter nu är delade: "inte mina men våra." Det som ger diktjaget lugn är tron på omhändertagandet som ett slags existentiell grund som gäller generellt: "Men detta: att fågel och mänska och gud / förblir när sina ungar."¹⁸ "Du går i mörkt sord men Ditt mantelsläp / drar en lysande fåra.", skriver von Schoultz

16. Solveig von Schoultz, *Min timme*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1940, s. 57.

17. Solveig von Schoultz, *Nätet*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1956, s. 67.

18. Solveig von Schoultz, *Eko av ett rop*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1945, s. 22–23.

tidigare i samma dikt, och detta fyller inte diktjaget med bävande respekt utan med delaktighetens lugn, med vissheten om att uppdraget att vårda sin avkomma är gemensamt för alla – och att det har gudomlig dignitet.

Jag ser den framhävda omsorgsfunktionen hos von Schoultz som ett sätt att föra fram kvinnligt kodade värden i en patriarkal ordning, inte för att de är kvinnliga utan för att de erfarenheterna har viktiga implikationer för den allmänna värdegrunden i kulturen. Så poet hon är, argumenterar hon också för sin sak. Till exempel i dikten "Det svåraste" ur *Min timme* opponerar sig diktjaget – om än ödmjukt – mot Guds förmodade mening om vad som är rätt och riktigt: "Inte vill Du väl att jag ska se så långt / att jag blir blind för mina närmaste: / för mull och rötter, vissna löv i gräset?"¹⁹ De närmaste syftar här på element i naturen och på den konkreta plats där diktjaget befinner sig. Samma självförtroende i pläderandet för relationens primat finner man i dikten "Avsked i krig" ur *Eko av ett rop*, där barnens betydelse lyfts upp på ett sätt som utmanar den patriarkala kristna traditionen, de kommer i första hand, de är viktigare än Jesus själv: "Men för mig var ni vägen, sanningen och livet, / genom er kom värmen från avlägsna solar, / ni var speglingen av Gud i gräset / och överraskningens ständigt nya blomma."²⁰ Polemisk på motsvarande sätt är dikten "Två färger" ur *Nattlig äng* (1949) som bemöter tvånget att ideologiskt bekänna färg genom att ställa motfrågan "Vad färg har vägran och vad färg har krav?" och genom att ge ett svar som bryter sig loss ur den uppställda valsituationens ideologiska logik: "[...] Vår kärlek vill bekänna. / Bara två färger vet vi: liv och död."²¹ Livets grundvillkor och kärlekens bekännelse går före och står ovanför ideologiska motsättningar och politiska åsiktsbildningar.

Tanken att abstrakta idéer inte kan köra över konkret liv åskådliggörs även i dikten "Vi kommer sent" ur *Den bortvända glädjen* (1943), som tematiserar två olika förhållningssätt till samma idealism. Dik-

19. von Schoultz, *Min timme*, s. 74. För en ingående analys av dikten i en religiös kontext, se Envall, *Hand av sol*, bl.a. s. 80–86, 90–93, 102–104.

20. von Schoultz, *Eko av ett rop*, s. 12. Även denna dikt analyseras utförligt och mot bakgrund av en kristen tradition i Envall, *Hand av sol*, bl.a. på s. 149–161.

21. Solveig von Schoultz, *Nattlig äng*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1949, s. 35–36.

ten gestaltar en mobilisering som särskilt med tanke på samlingens utgivningsår får en att associera till ett krigsuppbåd, men i vilket fall som helst görs här en jämförelse mellan två grupper, vi och de. ”De” syftar i sin kontext på män och ”vi” på kvinnor med barn men det är inte explicit utskrivet. Medan ”De gick i sin djärva begrundan” och aldrig vek undan, bärande på ”en osynlig sköld”, vek ”vi” undan, vilket uppfattas som ett svek av den grupp som gått. ”Vi går åt samma håll. / Men vi går inte allena. / Barn hänger i vår fäll.”, förklarar dikten. von Schoultz gör en omvärdering som bättre stämmer överens med den verklighet som gäller för mödrar med ansvar för barn: ”Vi måste gå långsamt och varsamt. / Vi gör så ont när vi går. / Vår längtan får flämta sparsamt. / Den vet vad den inte får.”²² Utan att ge upp det gemensamma målet eller förneka den egna passionen för det allmänna uppdraget (kanske har det att göra med uppoffringar för fosterlandets skull, eller med något annat som fordrar att individen ställer upp för ett överordnat mål?) eller be om ursäkt för förseningen försvaras här den skyldighet som moderskapet innebär. Krigstiden och 1940-talets könsrollsmönster är naturligtvis en del av den erfarenhet som ovanstående dikter utgår från, men det väsentliga i dem är den medvetenhet om relationens förpliktande betydelse som Merchant också betonar i sin partnerskapetik.²³

Carola Envall skriver i en essä att von Schoultz ofta kombinerar en stark visualitet med en tydlig kroppslighet som är taktill och karaktäriseras genom känsleförnimmelser och rörelser, och att människan i hennes dikter behöver kropp, sinnen och rörelse för att nå ett vetande²⁴ – detta är även en bärande tanke i Envalls avhandling *Hand av sol* beträffande diktjagets relation till Gud. Betoningen av det kroppsligt taktilla har relevans även för den diskussion som jag för här. Som konstaterats upprättar von Schoultz relationer mellan människans och andra levande organismers sammanhang. I dikten

22. Solveig von Schoultz, *Den bortvända glädjen*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1943, s. 6.

23. Merchant, *Earthcare*, s. 8.

24. Carola Envall, ”För att se bättre. Om rörelse och vetande i en dikt av Solveig von Schoultz”, Claes Ahlund, Katarina Båth & Anna Möller-Sibelius (red.), *Där kunskapen tättnar som moln. Essäer om litteraturen som kunskapsfält och kunskapsform*, Åbo: Litteraturvetenskap och filosofi vid Åbo Akademi 2021, s. 31, 35.

”Skogshygge” ur *Vattenhjulet* skildras en skogsavverkning sådan den ter sig för den som inte betraktar naturen som död materia utan som levande substans:

Timret är travat
snön smälter längs brottytorna som tårar
stammar som föll i sin bästa ålder
och den väldiga grova granen
där skogen var mörkast
full av konvaljer
jag vadar bland knäckta grenar
träden var skapade för ett långt liv
utspild sav
klibbar mot mina stövlar.²⁵

En liknande iakttagelse gör diktjaget i ”Junivandring” ur *Bortom träden hörs havet* (1980), där avverkade trädstammar som fällts ”Mitt i sin mandom” ligger travade med hjälplöst droppande sav. Men livskraften hos en ny generation tar genast över: ”Småtallarna står / raka i moln av frömjöl / och ångar nytt liv / tvärs genom bruna bråtet / där motorsågen mördat.” Under sin vandring noterar jaget i reflexiva tankastrofer olika fenomen i naturen, till exempel de med vitt ljus brinnande ekorrbären som kanske håller en andakt och som jaget knappt vågar gå förbi, mån om att inte störa.²⁶ Hela junivandringen kännetecknas av en respektfull uppmärksamhet visavi det liv och de främmande aktiviteter som pågår överallt i naturen. Uppmärksamhet är följande aspekt som jag vill ta upp som en del av von Schoultz ekologiska syn.

UPPMÄRKSAMHET OCH OLIKA ARTERS SPRÅK

I den nyss citerade dikten ”Skogshygge” är det uppenbart att människan tar sig rätten att använda träden som en resurs för egen ekonomisk vinning, men människans problematiska maktutövande gentemot

25. von Schoultz, *Vattenhjulet*, s. 31.

26. Solveig von Schoultz, *Bortom träden hörs havet*, Helsingfors: Schildts 1980, s. 10–11.

naturen kan också vara av rent språklig art. I ”Anteckningar på en äng” ur *Allt sker nu* (1952) tar diktjaget avstånd från en antropocentrisk språklig annektering, medveten om att naturen kan dödas med andra medel än motorsåg: ”Varför skulle jag påtvinga er mitt språk, / klä er i döden från mina mänskoord”.²⁷ I stället försöker jaget hitta ett sätt att förstå naturen på dess egna villkor:

Vad är det som tiger i det som sker,
det grönas underbart glidande väg
med alla steg lika rena in mot skuggan?
De skrupna bladen, vad vet de om ro
om det bruna ursprungets värdiga linje
– vad de än menar menar de något annat
kanske menar de inget men bara lever
  en mening
och hur ödmjukt mina fötter umgås med gräset
skall dess fämälda rötter behålla sin hemlighet.²⁸

Jaget gör sina observationer och ställer frågor men kommer inte fram till något annat än att den mening som finns eller inte finns i vilket fall undgår den mänskliga iakttagaren. Kvar blir ändå värdet i själva relationen mellan gräset och jaget, liksom insikten om den andra partens rätt att ”behålla sin hemlighet”. Den rätten gick i princip förlorad redan under renässansen när fadern till den moderna vetenskapen, Francis Bacon, utformade en filosofi som gav människan rättighet att exploatera naturen. Enligt Merchant menade han att tekniska uppfinningar som boktryckarkonsten och upptäckten av krutet och magneten samt tillämpningarna av dem på lärdomens, krigskonstens och sjöfartens områden visade vilka hemligheter som fortfarande finns undångömda i naturen. Genom vetenskapliga metoder kunde dessa avslöjas och erövas.²⁹ Men i von Schoultz dikt respekteras naturen som en annan och människans kunskapssökande visavi den sker utgående från ett partnerskapstänkande, för att använda Merchants ord. Att

---

27. Solveig von Schoultz, *Allt sker nu*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1952, s. 59.

28. *Ibid.*, s. 60.

29. Merchant, *Naturens död*, s. 193–194.

det är fötterna som synekdochiskt får beteckna människans relation till naturen antyder att den kognitiva föresatsen att göra anteckningar söker sig mot en mer taktill hållning. Dikten ger också perspektiv på den allmänna diskussion om människans ekologiska fotavtryck som pågår i dag – här är fotavtrycket ett försiktigt umgänge, där den mänskliga parten visserligen är nyfiken och närmar sig ängen med ett filosofiskt-poetiskt kunskapsintresse men samtidigt accepterar att en gräns kommer emot.

Människans tillkortakommande fortsätter dock att störa i senare dikter. I ”Sådan skapt” ur *Ett sätt att räkna tiden* kan medvetenheten om den egna artens begränsningar inte befria från skuld:

Aldrig anklagad
ändå skyldig
varje minut en förlust
lövens solspel runt omkring mig
tusen skiftningar utom synhåll
budskap förmedlas bortom mig
om jag inte var jag
såg jag meningen med detta löv
innersidan av dess liv
jag skall aldrig fatta
skaptes sån
ändå skyldig.³⁰

Varför använder von Schoultz ett så starkt ord som ”skyldig”? Hur kan det finnas en skuld om det som förutsätts ligger bortom människans kapacitet? Det säger väl något om von Schoultz ideal och hur hon förhåller sig till dem, att de inte är uppmätta efter människans förmåga och att de fungerar som riktlinjer likafullt. Men det säger också något om vilken stor betydelse hon tillmäter uppmärksamheten och förmågan att se mening i naturens skeenden. Oftast handlar det om små och till synes obetydliga händelser som människan löper risk att missa. När von Schoultz lyfter fram till exempel ”lövens solspel” är det naturligtvis för att hon ser den språkliga utsagans poetiska och estetiska värde, men detta går inte att koppla loss från den etiska

---

30. von Schoultz, *Ett sätt att räkna tiden*, s. 10.

dimension som för henne alltid är närvarande i uppmärksamheten.

Toril Moi har som konstaterats inspirerats av Iris Murdoch och Simone Weil, som båda enligt henne gjort uppmärksamhet till ett spännande filosofiskt begrepp. I sin essäbok *Språk och uppmärksamhet* (2013) använder hon ordet för att uttrycka det som på engelska och franska kallas *attention* och som omfattar följande betydelse:

att rikta sinnet eller observationsförmågan mot något, att lyssna, att koncentrera sig; att vaka eller vakta över, att (be)tjäna, att visa omsorg om, att passa upp på, att följa, att ledsaga, att vara på plats; att vänta, invänta, förvänta.³¹

Den uppmärksamma blicken och det uppmärksamma språket innebär enligt Moi ”en önskan om att se på verkligheten med en rättfärdig och kärleksfull blick, samt att finna ett språk för att uttrycka den insikt som denna blick ger oss”. Det är i första hand en etisk och existentiell uppgift.³² Enligt Moi får den rättfärdiga och kärleksfulla blicken (formuleringen är Murdochs) oss att ”se världen så som den är. Det är det bästa vi kan mobilisera när vi vill nå fram till sanningen om en person eller situation.”³³

Mois utgångspunkt är språkfilosofisk och polemisk i förhållande till de riktningar som hon menar att dominerar samhällsdebatten i dag, scientism och skepticism. Scientisterna ser moraliska och politiska insikter som ovidkommande ur kunskapsmässigt perspektiv eftersom dessa är beroende av emotionella eller psykologiska faktorer och därmed vetenskapligt sett oåtkomliga, medan skeptikerna eller postmodernisterna uppfattar dem som en del av kulturella diskurser och av subjektets situationsbetingade perspektiv, det vill säga betraktar all sanning som relativ. Ingendera av riktningarna ger förutsättningar för en tro på att uppmärksamhet kan ge sanna insikter och de ”avskriver alla former av vanlig vardaglig insikt beträffande till exempel andra människors känslor och erfarenheter som icke-vetande”.³⁴ Var-

31. Toril Moi, *Språk och uppmärksamhet*, Översättning till svenska: Alva Dahl, Stockholm: Bokförlaget Faethon 2013, s. 17–18.

32. Ibid., s. 13–14.

33. Ibid., s. 21.

34. Ibid., s. 27, 30–31.

dagsspråkfilosofin råkar enligt Moi inte in i denna återvändsgränd. Eftersom språket skapas av dem som använder det innehåller människospråk med nödvändighet ett perspektiv, skriver hon med hänvisning till Stanley Cavell, och attityder är en del av hur kunskap om världen konstitueras. Men till skillnad från den postmoderna skepticismen uppfattar Cavell inte detta som en brist eller begränsning. ”Att vi aldrig kommer ifrån oss själva, kommer ifrån vår egen subjektivitet, vår egen existens som människor, är ingen nackdel utan en *förutsättning* för att vi alls ska kunna veta någonting”, förklarar Moi.³⁵

I en tidig dikt, ”Multna löv” ur *Den bortvända glädjen*, tangerar von Schoultz just de här frågorna och problematiserar den existentiella situation som människans språkliga förutsättningar innebär:

Tag detta: vartill, vems och varifrån,
vem är jag, vilket svar, av tusen svar,
är rätt och enkelt, vad entydigt mitt
och vad är återsken och vad är lån
och vad, om detta skäres bort, blir kvar
och kan det växa om det lämnas fritt?
Tag detta varom mörker länge stritt
med mörker.

Tag det, låt det dö.
Och låt det glömma vad det engång var:
det som mig svårt i flera väsen klöv.
Och rädda, om jag ett att rädda har
bak ord, uttjänta ord, bak trötta ord.
Det sjuka multnar ner som sjuka löv.
Ack, låt det tystna.

Låt det snart bli jord.
Och ge mig sedan mörker och ett frö.³⁶

Dikten har formen av ett tilltal eller en bön riktad till en obenämd adressat. Frågorna kring det egna jaget är många och de ”tusen svar” som finns är inte till stor hjälp, för även bland dem gäller det att hitta

---

35. Ibid., s. 32.

36. von Schoultz, *Den bortvända glädjen*, s. 72.

det rätta. Jaget vill gå in i ett helande och växande, hitta sin egen kärna, essens, sanning, identitet eller tillblivelseform och sedan få de rätta omständigheterna för den processen. Men först måste det sjuka förmultna, det vill säga splittring och ord. Samtidigt som diktjaget är frustrerad över orden är det tack vare språket som både frågor och svar kan granskas och diktens önskan om förändring formuleras. Man kan säga att motsättningen hör till människans predikament, och inte minst till diktandets, men också att det är möjligt att göra en åtskillnad mellan ett icke-autentiskt och ett autentiskt språk.³⁷ Det finns kanske ord som inte är "uttjänta", som är nya och kan växa fram? I "Multna löv" är det, precis som titeln antyder, väsentligt att allt det som diktjaget uppfattar som klivet, uttjänt och sjukt hos sig själv fungerar som ett slags kompost och näringsrik mylla för det friska och riktiga som ska börja gro och växa fram. Den död som diktjaget ber om innebär inte att någonting försvinner utan att det ingår i ett naturligt kretslopp och går vidare i ny form.

Människans subjektivitet och inte minst hennes språk framstår ofta som ett hinder för det vetande som eftertraktas i von Schoultz dikter. Det visar att hon som poet gestaltar existentiella och epistemologiska frågor som inom filosofin kanske skulle diskuteras i termer av en absolut, scientistisk versus en relativ, skeptisk kunskapssyn – eller som ett upphävande av den motsättningen genom ett synsätt där allt vetande med nödvändighet existerar i ett mänskligt kultursammanhang, såsom Cavell tänker enligt Moi. Jag vet inte om von Schoultz poetiska gestaltning av språk- och kunskapsproblemet kan översättas till en entydig filosofisk ståndpunkt, men hon kretsar kring motsvarande frågor ur sitt icke-antropocentriska perspektiv. Kunskapssökandet fortgår i hennes dikter samtidigt som det ofta kommer till korta i jämförelse med andra arters sätt att förstå verkligheten, och en föreställning om att något sådant som sanning finns tycker jag att dikterna förmedlar. I dikten "Kommunikationer" ur *Samtal med en fåril* sägs att "Alla arter tyder sina tecken. / Det är vi som tyder förbi."³⁸ I "Jorden

---

37. Det är något som Tomas Tranströmer genomgående gör i sin poesi, enligt Torsten Rönnerstrand. Se Torsten Rönnerstrand, "Varje problem ropar på sitt eget språk". Om Tomas Tranströmer och språkdebatten, Karlstad University Studies 20, Karlstad: Karlstad University Press 2003.

38. von Schoultz, *Samtal med en fåril*, s. 49.

och armodet” ur *Den bortvända glädjen* tematiseras jagets svårigheter att stava, tala och finna ord – titelns armod syftar på det. Försöken att verbalisera en djupare innebörd i viktiga iakttagelser misslyckas: ”mumlet i gräset, en rodnad, en mänskas händer, / tveksamma ljus som mot kvällen sig långsamt tänder” rymmer mycket mer än vad som kan sägas.³⁹ Den här bristen hos människan är ett återkommande motiv i von Schoultz dikter, men som vi redan sett betyder inte det att alla ansträngningar att vara uppmärksam och försöka förstå är gagnlösa. På det tematiska planet gestaltas människans språk som en begränsning men samtidigt lyckas ju von Schoultz skriva poesi som uttrycker något väsentligt – bland annat denna brist. I vilket fall som helst svarar Mois betoning av uppmärksamhet som en ”rättfärdig och kärleksfull blick” på verkligheten och som en primärt etisk och existentiell uppgift väl mot det som von Schoultz gör.

Det finns många slag av uppmärksamhet i von Schoultz dikter. I ”Augusti” ur *Den bortvända glädjen* leder människans lyhördhet till en närmast epifanisk upplevelse:

Mänskan i den drivande båten
lyssnade till ljudlösheten som steg ur vattnet
och vilade på sina åror och glömde varifrån hon kommit
och glömde vad hon hette och stillheten steg in i henne
och strålade i henne och utplånade henne och rädde
allena.⁴⁰

Människan i båten får erfara ett ögonblick av total självförglömmelse när vattnets ljudlöshet finner sin genklang inom henne själv och får henne att stråla – här gör sig det heliga (eller vilket ord man nu ska använda) påmint igen i en välkänd bild. Vårt att notera är att diktens två övriga strofer gestaltar först ett lättsinnigt fjun och sedan ett sorgglöst moln och att dessa är ”allena” på motsvarande holistiska och upphöjda sätt som människan i båten. I von Schoultz tidiga dikter är tonen ofta högstämmd, i de senare är den snarare nyktert saklig och

---

39. von Schoultz, *Den bortvända glädjen*, s. 23.

40. *Ibid.*, s. 34.

inte sällan humoristisk. Ett exempel på det är dikten "Information" ur *Molnskuggan*, där överflödet av information tematiseras:

Vem nyttar vad som rinner över randen?
Jag skulle behöva tre eller fyra huvuden
för att motta, granska och begrunda
vad som rusar in varenda morron
vad som har dykt upp av jordens minnen
vad som hotas, vad som ännu lever
vad som väntas och vart världen syftar
jag skulle behöva utrymmen att lagra
och ordna in på svala tysta hyllor
ett enda huvud
är faktiskt ingenting att ha.⁴¹

Att inte hinna eller orka ta in all den information och alla de intryck som kommer från omvärlden är ett problem som behandlas i von Schoultz dikter. Här erbjuds ingen lösning, endast en klagan över att det är för mycket. Det underförstådda problemet är att massmedierna ställer den enskilda individen inför ett globalt perspektiv och så många frågor samtidigt att det blir övermäktigt att ta ställning till dem alla. På sätt och vis är det den moderna informationsteknologin som snedvrider relationen mellan den naturligt empatiska och reflekterande individen (sådan är människan generellt i von Schoultz poesi) och dennas omvärld, och tvingar honom eller henne att slå dövörat till och resignera inför den ohanterliga informationsmängden. I "Närvaron" ur *Samtal med en fjäril* försvaras rätten att vara disträ och vända sig inåt, som en förutsättning för skapande verksamhet. I dikten pågår ett oupphörligt sökande redan från morgonen "under radionyheter, morronkaffet / under samtalet, under bäddandet" för att "finna ett sannare sätt / att göra ett osynligt synligt". Det gäller att vara beredd, "att inte lyssna, svara tankspritt / en närvaro på ett dubbelt sätt / eller en frånvaro."⁴²

41. von Schoultz, *Molnskuggan*, s. 58.

42. von Schoultz, *Samtal med en fjäril*, s. 14.

MÖGNAD OCH MISSLYCKANDE

Ett vanligt motiv hos von Schoultz är den enskilda människans försök att förstå bättre, se klarare och utvecklas rätt och denna kamp sker ofta i samspel eller jämförelse med naturen och i all synnerhet med växtriket. Idealet är att växa och mogna, men hur detta ska förverkligas när individen inte är ett träd eller ett blad utan en människa är knappast entydigt ens i de mest harmoniska dikterna, som till exempel i följande ur *Terrassen. Tanka-svit* (1959):

Lyft upp mot solen
mognar själva saknaden
och börjar stråla
av vad den samlat: en frukt
mer och mer genomskinlig.⁴³

Här uttrycks föreställningen om att det som ”strålar” är kopplat till en livskraft och ett skapande som har erfarenheten och känslorna som sin substans, men vad den tilltagande genomskinligheten hos frukten betyder förblir gåtfullt. Även om alla arter är underställda samma växandets eller utvecklingens villkor, så är människans situation särskilt komplicerad, inte minst för att det moraliska kravet inte kan vara detsamma som för en bakterie eller mygga, för att återknyta till Merchant.⁴⁴ I ”Bladet” ur *Nattlig äng* är det både människans svårighet att underkasta sig sina biologiska begränsningar och att hantera sin frihet som tematiseras. Så här lyder de två första stroforna:

Bladet visste
redan som nyfött hjärta
det slutliga måttet av sin längtan
vackert-visste sin runda nagging
kände det möjligas gröna längd
göt i rak kanal
kraft.

43. Solveig von Schoultz, *Terrassen. Tanka-svit*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1959, s. 55.

44. Merchant, *Earthcare*, s. 8.

Men vi sökte
men vi söker oavslutligt
våra hemligt inrullade konturer
växer i högmod blänkande bredd
krymper i njugg smal ängslan
medan det tillätna
tiger.⁴⁵

Stroferna har formen av ett blad, som en illustration av den fråga om mått och konturer som tematiseras i dikten och som en markering av att jämförelseobjektet – och idealet – för människans utveckling är bladet. Bladet fullföljer sin bestämmelse på ett harmoniskt och formfulländat sätt medan ”vi”, människan, inte kan undkomma ett oupphörligt vacklande mellan högmod och ängslan i våra försök till självförverkligande. Att ”det tillätna tiger” antyder att människans frihet saknar föreskrifter; hur friheten ska användas är den fråga som hon grubblar över och som hon löper risk att snubbla på. Men i diktens tredje och sista strof ges ett framtidsperspektiv där människan kommit till självinsikt: ”När vi vet: / detta var vårt mått / skall vi upphöra att ensam-mörkna” och sedan bli blad bland andra blad, växa och vissna utan saknad. Människans mått är med andra ord detsamma som bladets, det tar bara längre tid för henne själv att fatta och acceptera det.

I *Molnskuggan* gör von Schoultz en liknande jämförelse mellan vad naturen åstadkommer och vad det mänskliga jaget uppnår, eller egentligen är det mindre själva resultatet som saken gäller än värderingen av detsamma: ”backen räknar ihop den gångna dagen / en kråkas fotspår, en hares snabba tassar / vindstilla trän, en vilas färd mot natt / – och jag, så otacksam: / ännu en spårlös dag!”⁴⁶ Människans förutsättningar att tänka och förstå, använda språk, skapa konst, bedriva vetenskap, öka sin kunskap och sitt medvetande, mogna i etiskt avseende och så vidare är förpliktande och ingår i artens självförverkligande och fullbordan. Samtidigt som detta är helt i linje med bladets, kråkans, harens och trädens livsuppgift – så till vida att alla är en del av den

45. von Schoultz, *Nattlig äng*, s. 5–6.

46. von Schoultz, *Molnskuggan*, s. 38.

allmänna livskraften och underställda kravet att växa och fullfölja sin bestämelse – så hotar människans egenskaper att fjärma henne från det naturliga sammanhanget och tingens gemenskap. Att hantera den motsättningen hör till människans särskilda utmaning.

Det lyckas inte heller alltid så bra i von Schoultz dikter. I ”Varje afton” ur *Nattlig äng* tigger hjärtat om att rivas upp rinnande och ber om värme men: ”Varje morgon har beniga fingrar / knäppt hjärtats tre knappar: / avund, snikenhet, köld.”⁴⁷ I ”Värtvätt” ur samma samling tvättar grannkvinnan sitt fönster så ”att den stora blommiga jorden måtte se in”, gnolande putsar hon var vrå. ”Men ett ensamt fönster ruvar / rännilar av hat och gråt”, fortsätter följande versgrupp, ”På inre sidan klibbar bjonk / hjärtats ovilliga mulnad. // Fönstret som ingen tvättar.”⁴⁸ Vems det otvättade fönstret är framgår inte och man kan tänka att det är samma grannfrus, hon som fejar på men inte vill vidkännas en viss sida av sig själv. Det är också möjligt att den som inte tvättat sitt fönster är en annan person, någon som iakttar grannfruns frejdiga bestyr och som själv vägrar eller inte förmår göra detsamma. I båda dikterna är det i ”hjärtat” som kampen pågår och det är där som sanningen om hur det egentligen står till med personen kan avläsas, men hjärtat självt kan inta olika hållningar. I ”Varje afton” vill det värme och öppenhet men ”beniga fingrar” förhindrar det. Att hjärtat har tre knappar som kan knäppas och som associeras med de icke önskvärda egenskaperna avund, snikenhet och köld implicerar likväl att det även hos hjärtat finns något slags (för)klädnad, att det inte är ett naket ”inre” med en entydig önskan om att rivas upp blödande varm.

I *Vattenhjulet*, i von Schoultz ”Isenheimsvit” som är en ekfras över 1500-talskonstnären Matthias Grünewalds målning ”Isenheimsaltaret”, ingår dikten ”Antonius frestelse”.⁴⁹ Dikten och motivet i altarmålningen syftar på den helgonförklarade Antonius Eremiten som levde på 200–300-talet och som var det kristna eremitväsendets grundare. I en biografi över honom som Athanasios skrev kort efter helgonets död skildras hur djävulen frestar Antonius, vilket sedan blev ett vanligt

47. von Schoultz, *Nattlig äng*, s. 75.

48. *Ibid.*, s. 54–55.

49. *Nationalencyklopedin*, ”Matthias Grünewald”, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/matthias-grunewald> (hämtad 3/6 2021).

motiv i konsten.⁵⁰ von Schoultz dikt är alltså en ekfras och den börjar med orden ”Se Antonius, så går det när man späker köttet” och sedan beskrivs hur Satan släpar honom i håret och hur demonerna härjar, ”allt som du tror att du övervunnit / gnisslar av hämnd”:

se människodjuret
han som drabbats av ignis sacer
han med den vämjeligt svällda buken
se din bror!
Din hydda brinner, små svarta djävlar
rider över bjälkarna, du är hemlös
högmödet nerbränt, du får börja från början.⁵¹

Så går det när man späker köttet, du får börja från början. Den som talar i dikten ger inte mycket för helgonets kroppsförnekande asketism och andliga kamp som ska höja honom över hans egen djuriskhet. Det förnekade ”människodjuret” har drabbats av ”ignis sacer”, det vill säga ergotism eller mjöldrygeförgiftning, vilket kan ge upphov till svartnande extremiteter (gangrän). Sjukdomen är känd redan från en assyrisk inskription från 600-talet f.Kr. och kom att kallas ”den heliga elden” och ”antoniuseld” just för att extremiteterna såg ut som om de förtärts av eld, och för att symptomen ansågs kunna lindras med Antonius hjälp.⁵² Här har i alla fall helgonet själv drabbats av ignis sacer och egna knep tycks inte bita.

I ”Grannar” ur *De fyra flöjtspelarna* (1975) blir grannens framgång en måttstock för vad diktens man själv har uppnått:

Halva livet
mer än halva livet
tills han tvingades inse

50. *Nationalencyklopedin*, ”Antonios Eremiten”, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/antonios-eremiten> (hämtad 24/7 2020).

51. von Schoultz, *Vattenhjulet*, s. 57.

52. *Nationalencyklopedin*, ”ergotism”, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/ergotism> (hämtad 25/7 2020).

sedan erkänna
sedan uthärda
att grannens äpplen var större än hans
friskare och utan mask

och inte bara uthärda:
han måste glädjas över äpplen större än hans
utan att förbanna sitt eget träd

halva livet
nästan hela livet
medan unnan det grävde i honom som en mask
och han skrumpnade
ett skal.⁵³

Mannens upplevelse är skildrad inifrån, fokaliseringen finns där, det är fråga om hans egen bedömning av skillnaden mellan grannen och honom själv. Huruvida hans iakttagelse är korrekt eller inte säger dikten ingenting om. Man kan läsa äpplena som en metafor för frukterna av ett livsverk, men också alldeles konkret som en specifik avund, till synes lika godtycklig i sitt val av objekt som om den hade gällt grannens äppelträd, bil, hus eller fru. Att han själv småningom börjar likna sina tankar och blir ett med dem – ett skrumpnat äpple, ett skal och en yta – verkar följdriktigt. Ändå för han en ambitiös andlig kamp med sig själv: kräver att han ska se sanningen, acceptera, unna, glädjas över den andras framgång, en kamp som han går bet på. Varför? Vad borde han ha gjort annorlunda? Eller är det själva kampen och idealen som är löjeväckande?⁵⁴ Vi kan lämna frågorna för en stund för att se hur den amerikanska queerteoretikern Judith Halberstam resonerar kring misslyckandets konst i sin bok *The Queer Art of Failure* (2011).

Halberstam lyfter fram misslyckandet som en befriande reaktion mot det positiva tänkandets tvång och det framgångskoncept som den amerikanska kulturen styrs av. Detta ”giftiga” positiva tänkande utgår från föreställningen om att framgång beror på individen snarare än

53. Solveig von Schoultz, *De fyra flöjtspelarna*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1975, s. 30.

54. Dikten diskuteras även i Möller-Sibeliuss, *Mänskoblivandets läggspel*, s. 227–228.

på strukturella förhållanden i samhället, men genom sitt misslyckande kan "den negativa tänkaren" konfrontera de stora ojämlikheter som finns i dagens USA.⁵⁵ Vad misslyckande innebär bestäms av marknadsekonomins spel och dess vinnare och förlorare. Halberstam citerar Scott Sandage som menar att kapitalism förutsätter att alla i systemet är införstådda med att framgång är liktydigt med ekonomisk vinning och misslyckande med oförmåga att öka sina tillgångar, och att vinst för vissa innebär förlust för andra. Därför finns det enligt Sandage en dold historia om pessimism i kulturen av optimism. Halberstam ger denna dolda historia queera förtecken. Där heteronormativitet associeras med avancemang, ackumulering av kapital, familj, etisk hållning och hopp står det queera perspektivet för motsatsen: icke-konformitet, antikapitalistiska praktiker, icke-produktiva livsformer, negativitet och kritik.⁵⁶ Genom ett kollektivt misslyckande kan den beundran för vinnaren som upprätthåller det marknadsekonomiska systemet undermineras.⁵⁷ Halberstam talar för en särskild queer estetik definierad som ett slags resignationens etos som anammar misslyckandet, bristen på framgång, mörkret och negativismen.⁵⁸

I von Schoultz dikt "Grannar" finns samhället inte närvarande annat än som en jämförelse med grannen. Men vare sig man tolkar jämförelsen som en yttring på individnivå av kapitalismens inriktning på konkurrens och framgång eller som ett arketypiskt etiskt dilemma för människan oavsett kontext, är mannens misslyckande kopplat till denna bedömning av honom själv i förhållande till den andra. Går det att se en befriande potential i hans misslyckade försök att komma till rätta med sitt underläge? På karaktärnivå måste svaret bli nej, men som en tematisering av jämförelsens problem kunde man svara ja, om än inte riktigt så som Halberstam menar. Att mannen misslyckas, eller rättare sagt *hur* han misslyckas, antyder att det finns ett grundläggande fel i hans gestaltning av situationen eller av hans uppfattning om vad framgång är. Även om han storsint nog går in för att glädjas över den andras större och finare äpplen bygger hans

---

55. Judith Halberstam, *The Queer Art of Failure*, Durham and London: Duke University Press 2011, s. 3–4.

56. *Ibid.*, s. 88–89.

57. *Ibid.*, s. 120–121.

58. *Ibid.*, s. 96.

andliga kamp på konkurrens och jämförelse, på en tävlingsidé med dess rollfördelning mellan vinnare och förlorare. Felet ligger där, och dikten kan därför fungera som en kritik av kapitalismens tankemodell. Någon mörk queerestetik är det så klart ändå inte fråga om. Låt oss ta ett annat exempel, dikten ”Uppflyttning” ur *Sänk ditt ljus* (1963):

När han kom hem från läkarn
hade han flyttats upp i skolans högsta klass
utan anhöllan
en klass med helt andra krav
på uppmärksamhet på behärskning
på uthållighet
en klass med långt svårare läxor
och ämnen som han inte visste något om

inte ännu⁵⁹

Är det här en variant av det ”positiva tänkande” som Halberstam sett för mycket av i det amerikanska samhället? Metaforen med skolan ger det underförstådda sjukdomsbeskedet (så tolkar jag det) vissa ramar som för tankarna till samhället, institutioner, disciplin, inläring, prestation, krav och förväntningar på ökad kunskap. Det gäller att klara av att förhålla sig till det som läkaren sagt på samma sätt som man klarar av läxor, förvärvar nya färdigheter och gör det som krävs för att bli godkänd i högsta klassen och få sitt avgångsbetyg. Uppmärksamhet, behärskning och uthållighet är egenskaper som förutsätts och premieras – situationen är en helt annan än i de dikter som hittills diskuterats, men uppmärksamheten återkommer som en dygd och kan här antas handla om att rikta blicken inåt, mot sig själv och sin kropp. Att ansvaret för andra samtidigt kvarstår antyder dock kravet på ”behärskning”. Hur det går för mannen berättar dikten inte, det som presenteras är uppdraget. von Schoultz var själv lärare, föreståndare för en privat skola och läromedelsförfattare, så man kan anta att skolmetaforen huvudsakligen hade positiva konnotationer för henne. Jag tror att den omständigheten är viktig, på samma sätt

---

59. Solveig von Schoultz, *Sänk ditt ljus*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1963, s. 53.

som Halberstams aversion mot positivt tänkande måste förstås mot bakgrund av dess ideologiska missbruk i marknadsliberalismens tjänst. Inspirerad av Halberstam kunde man naturligtvis säga att dikten lämnar möjligheten öppen för mannen att revoltera – inte mot sjukdomen, men mot förväntningarna på att förhålla sig klokt och värdigt till den, att ingå i en mognads- och fördjupningsprocess och fostras i stoisk behärskning. Han kan strunta i läxorna, missköta sig och vägra sitta på skolbänken. Han har friheten att misslyckas.

Men har han friheten att lyckas? Om det kapitalistiska systemet har kontaminerat vissa ord och fenomen såsom ljus, mognad, utveckling, hopp, reproduktion och så vidare och en queerteoretiker som Halberstam därför avvisar dem till förmån för deras motsatser, innebär inte det ett slags eftergift för kapitalismens tolkningsföreträdare? Vilka blir konsekvenserna om marknadsekonomin får bestämma innebörden i en hel räckva av ord, om dessa blir annekterade och omöjliga att använda utan vissa konnotationer? von Schoultz tematisering av andlig mognad kan te sig utdaterad i dagens kulturella diskurs där den som vägrar följa livslinjer, livsmanus och krononormativitet kan kännas betydligt mer intressant.⁶⁰ Men i det avseendet var hon ”fel” redan på 1940-talet, då hon i den finlandssvenska författarkretsen med bland andra Rabbe Enckell, Gunnar Björling, Mirjam Tuominen och Eva Wichman besvärades av sin ”opassande sundhet” och sina ”borgerliga dygder”.⁶¹

Jag menar – med stöd i Merchants tanke att det finns underliggande spänningar i det dominerande västerländska tänkandet som eliminerat alla organiska perspektiv – att von Schoultz poesi med sin ekologiskt förankrade människosyn och idé om andlig utveckling utgör ett slags kulturell mottext. Idémässigt ligger den organiska syn hon företräder inte bakom oss i historien utan måste ses som en uppföljning av en alternativ linje som löpt parallellt med moderniteten. Hennes

60. T.ex. Kerstin Thorvall som Maria Jönsson behandlar i sin studie *Behovet av närhet blir med åren betydligt större än nödvändigheten att bevara sin värdighet. Om genus, trots och åldrande i Kerstin Thorvalls författarskap*, Eureka – Ellerströms akademiska 47, Lund: Ellerströms 2015. Jönsson diskuterar det oppositionella förhållningssättet i Kerstin Thorvalls verk visavi de traditionella förväntningarna på att t.ex. mognad hör ihop med ökad ålder och att saker ska göras i en viss ordningsföljd i livet.

61. Solveig von Schoultz, *Längs vattenbrynet*, Esbo: Schildts 1992, s. 99.

synsätt är feministiskt men ligger långt ifrån till exempel Simone de Beauvoirs existencialistiska uppfattning, som snarare följer upp modernitetens rationalistiska, individualistiska och antropocentriska agenda. Enligt de Beauvoir är kvinnans värsta förbannelse att hon är utesluten från mannens "krigiska expeditioner", eftersom det inte är "genom att ge liv utan genom att riskera sitt liv som människan höjer sig över djuren".⁶² Att skapa liv innebär endast en upprepning av "samma Liv under olika former", medan aktiviteter som spränger världens gränser i stället för att bevara den sådan den är transcenderar människans animaliska villkor.⁶³ Men i sina dikter ser von Schoultz inte bara upprepning där liv blir till, växer, formas och samverkar utan visar tvärtom ett oupphörligt intresse för och en omsorg om naturens sinnrika processer, vare sig de gäller människans egna eller andra arters. Att naturens skeenden inte framstår som en serie upprepningar har att göra med att de betraktas med en uppmärksam, "rättfärdig och kärleksfull" blick, för att använda Murdochs och Moises ord. Uppmärksamheten utgör ett tema i von Schoultz dikter och är samtidigt ett perspektiv som anläggs på det skildrade.

Ekofeminismen har gett von Schoultz rätt i efterhand i hennes betoning av relationernas eller partnerskapens betydelse i en gemensam ekologisk helhet och av omvårdnadens centrala roll för arters möjligheter till reproduktion och utveckling. Utgående från hennes poetiska ställningstagande för kroppens, känslornas och den konkreta erfarenhetens företrädare framför abstrakta idéer ter det sig samtidigt följdriktigt att hon skrivit fram sin syn oberoende av denna teoretiska och ideologiska bekräftelse.

---

62. Simone de Beauvoir, *Det andra könet*, översättning till svenska: Adam Inczedy-Gombos och Åsa Moberg i samarbete med Eva Gothlin, Stockholm: Norstedts 2002, s. 100.

63. *Ibid.*, s. 99–100.